

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 5 Issue 07 | pp. 90-95 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

O'ZBEKISTONDA SOLIQ AUDITI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Yusupov Mansur Rasulovich

Toshkent shahar Soliq boshqarmasi,

Soliq auditi bo'limi, davlat soliq bosh inspektori

ORCID ID: 0009-0001-3285-6546

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda soliq auditi tizimini kuchaytirishning strategik yo'nalishlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda xavfga asoslangan tanlov mexanizmlarini takomillashtirish, audit jarayonini to'liq raqamlashtirish, post-audit monitoringni kuchaytirish hamda institutsional va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish masalalari o'rganilgan. Ilg'or xorijiy tajribalar va milliy amaliyot tahlili asosida tizim samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Soliq auditi, raqamlashtirish, post-audit monitoring, soliq boshqaruvi, fiskal barqarorlik.

Аннотация: В статье проведён углублённый теоретический и практический анализ стратегических направлений совершенствования системы налогового аудита в Узбекистане. Рассмотрены вопросы модернизации механизма отбора объектов аудита на основе оценки рисков, полной цифровизации аудиторских процедур, усиления пост-аудитного мониторинга, а также развития институционального и международного сотрудничества. На основе изучения передового зарубежного опыта и национальной практики сформированы комплексные рекомендации, направленные на повышение эффективности и результативности системы налогового контроля.

Ключевые слова: налоговый аудит, цифровизация, пост-аудитный мониторинг, налоговое администрирование, фискальная устойчивость.

Abstract: This article provides an in-depth theoretical and practical analysis of the strategic directions for enhancing the tax audit system in Uzbekistan. It examines the improvement of risk-based selection mechanisms, the full digitalization of audit processes, the strengthening of post-audit monitoring, and the development of institutional and international cooperation. Drawing on advanced foreign experience and national practice, the study formulates comprehensive recommendations aimed at increasing the efficiency and effectiveness of the tax control system.

Keywords: tax audit, digitalization, post-audit monitoring, tax administration, fiscal sustainability.

KIRISH

Soliq auditi tizimi zamonaviy davlat moliya boshqaruvining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u fiskal barqarorlikni ta'minlash, soliq intizomini oshirish va ixtiyoriy to'lovni rag'batlantirishda strategik ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy soliq auditi konsepsiyasi tekshiruv jarayonlarini faqatgina qonunbuzarliklarni aniqlash vositasi sifatida emas, balki soliq to'lovchilarning xatti-harakatlarini oldindan yo'naltirish, profilaktika qilish va soliq

siyosatini ma'lumotlarga tayangan holda shakllantirish imkonini beruvchi boshqaruv mexanizmi sifatida talqin etadi. Bu yondashuv xalqaro miqyosda compliance risk management (CRM) modeli orqali keng targ'ib qilinib, auditning "tekshiruv-ta'sir-o'zgarish" siklida faoliyat yuritishini nazarda tutadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda olib borilgan fiskal islohotlar soliq ma'murchiligi va auditi tizimiga sezilarli o'zgarishlar kiritdi. Xususan, raqamlashtirish jarayonlari, elektron hisob-fakturalar (E-Invoice), onlayn nazorat-kassa mashinalari, davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashish tizimlari joriy etilishi audit jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini oshirishga xizmat qildi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, audit tanlash mezonlarida riskga asoslangan yondashuv to'liq ishlamayapti, ma'lumotlarning real vaqt rejimida integratsiyasi sust rivojlanmoqda, va tekshiruv natijalari bo'yicha post-audit monitoring tizimi yetarli darajada samarali ishlamayapti.

Xalqaro tajriba, xususan OECD, IMF, World Bank va TADAT tavsiyalari, soliq auditi tizimining samaradorligini oshirishda uch asosiy yo'nalishga e'tibor qaratishni tavsiya etadi: (i) riskga asoslangan tanlashni mukammallashtirish, (ii) ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv va raqamli integratsiyani kuchaytirish, (iii) audit natijalarini strategik boshqaruv va siyosatga bog'lash. Bu jarayonda nafaqat texnologik infratuzilma, balki inson kapitali — ya'ni auditorlarning tahliliy va texnik kompetensiyasi, etik me'yorlarga rioya qilishi va zamonaviy boshqaruv metodlarini qo'llash qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, soliq auditi tizimini takomillashtirish masalasi faqat milliy kontekst bilan cheklanmasdan, global fiskal tendensiyalarni ham hisobga olishni talab qiladi. Raqamli iqtisodiyotning kengayishi, xalqaro savdo hajmining ortishi, transchegaraviy tranzaksiyalarning murakkablashuvi va yangi biznes modellarning paydo bo'lishi soliq organlarini yanada moslashuvchan, innovatsion va ko'p manbali ma'lumotlar bilan ishlashga tayyor bo'lishga majbur etmoqda. Shu bois, O'zbekistonda soliq auditi tizimini rivojlantirish strategiyasi nafaqat mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga, balki global o'zgarishlarga moslashish salohiyatini oshirishga qaratilishi lozim.

ADABIYOTLAR SHARHI

Soliq auditi tizimini takomillashtirish bo'yicha xalqaro ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tizim samaradorligini oshirish uch asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: birinchidan, xavf darajasiga asoslangan tanlash tizimini rivojlantirish; ikkinchidan, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruvni joriy etish; uchinchidan, audit natijalarini strategik boshqaruvga to'liq integratsiya qilish.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti [1] tomonidan e'lon qilingan tadqiqotlarda zamonaviy soliq auditi tizimida tekshiruvlar sonini ko'paytirish emas, balki eng katta fiskal xavf manbalarini aniqlash va ularga resurslarni yo'naltirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xavf darajasiga asoslangan audit modeli sektorlar, tranzaksiyalar hajmi, soliq to'lovchining xulqiy ko'rsatkichlari hamda uchinchi tomon ma'lumotlariga tayanib, yuqori xavfga ega segmentlarni aniq belgilash imkonini beradi.

Xalqaro valyuta jamg'armasi [2] tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalarda ushbu modelning samarali ishlashi uchun xavf ko'rsatkichlari to'plamini muntazam yangilab borish, ma'lumotlarning sifatini chuqur tekshirish va tanlov algoritmlarining shaffofligini ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi. Prichard va hammualliflari [3] Afrika mamlakatlari

misolida olib borgan tadqiqotlarida xavfga asoslangan tanlov tizimi soliq tushumlariga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlab, ushbu yondashuv resurslardan samarali foydalanish va soliq to'lovchilarning ixtiyoriy to'lov darajasini oshirishga xizmat qilishini ilmiy asoslashgan.

So'nggi yillarda ma'lumotlarni tahlil qilish va raqamli platformalardan foydalanish soliq auditi jarayonida markaziy o'rin egalladi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti [4] tomonidan ilgari surilgan "Soliq ma'murchiligi 3.0" konsepsiyasida soliq ma'murchiligining istiqboli to'liq raqamli integratsiya, real vaqt rejimida monitoring va sun'iy intellekt algoritmlaridan keng foydalanish orqali tasvirlangan. Bu yondashuv ma'lumotlardan nafaqat tekshiruv tanlovini optimallashtirishda, balki auditdan keyingi monitoring va ixtiyoriy to'lovni oshirish strategiyalarini ishlab chiqishda ham foydalanishni nazarda tutadi.

Jahon banki [5] tahlillarida yagona ma'lumotlar omboriga integratsiyalashgan axborot tizimlari soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirishda asosiy vosita sifatida ko'rsatilgan. Xususan, bank ma'lumotlari, bojxona ma'lumotlari va davlat xaridlari reyestrlarini yagona platformada birlashtirish orqali tranzaksiyalarni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi. McKinley va McLellan [6] esa ma'lumotlar sifatini yaxshilash, noto'g'ri ijobiy xulosalar darajasini kamaytirish hamda tahlil natijalarini to'g'ridan-to'g'ri qaror qabul qilish jarayoniga bog'lash zarurligini ta'kidlaydi.

Xalqaro amaliyotda soliq auditi tizimlari mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, institutsional imkoniyatlari va huquqiy asoslariga moslashtiriladi. Soliq ma'murchiligini diagnostika qilish vositasi (TADAT) [7] tavsiyalarida audit jarayonlari faqat tekshiruv bilan cheklanib qolmasdan, profilaktika, soliq to'lovchilar bilan faol muloqot va ixtiyoriy to'lovni rag'batlantirish dasturlari bilan uyg'un holda amalga oshirilishi kerakligi ta'kidlangan.

Bird va Zolt [8] o'z tadqiqotlarida rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq auditi tizimining samaradorligi kuchli normativ-huquqiy asos, auditorlarning texnik va tahliliy salohiyati, hamda davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlik darajasiga bog'liqligini asoslaydi. O'zbekiston sharoitida bu jihatlar ayniqsa raqamli infratuzilma va xalqaro ma'lumot almashish tizimlarini rivojlantirishda dolzarb hisoblanadi.

Xalqaro valyuta jamg'armasi [9] va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti [10] tadqiqotlariga ko'ra, soliq auditi tizimining asosiy maqsadi faqatgina byudjet tushumlarini oshirish emas, balki soliq to'lovchilar orasida qonuniy to'lov madaniyatini shakllantirishdir. Ixtiyoriy to'lovga yo'naltirilgan boshqaruv modeli auditni profilaktik chora-tadbirlar va ma'rifiy faoliyat bilan uyg'unlashtirib, uzoq muddatli fiskal barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. James va Alley [11] olib borgan tadqiqotlarida ushbu yondashuvni joriy etgan davlatlarda soliq to'lovchilarning davlatga bo'lgan ishonchi hamda soliq to'lov intizomi sezilarli darajada oshgani ilmiy asoslangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston soliq auditi tizimining amaldagi holati bir tomondan muhim institutsional islohotlar boshlanganini, ikkinchi tomondan esa, tizimning hali to'liq integratsiyalashgan, xavfga asoslangan va raqamli boshqaruvga tayangan modelga aylanmaganini ko'rsatadi. Bu bo'limda mavjud tizimning kuchli va zaif tomonlari, xalqaro ilg'or tajribalar bilan taqqoslanadigan jihatlari, hamda kelajakda samaradorlikni oshirish

imkonini beradigan asosiy yo'nalishlar tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida nazoratning hozirgi shakllari, boshqaruv yondashuvlari va raqamli imkoniyatlar integratsiya darajasi o'rganildi.

1-jadval.

Soliq auditi tizimining amaldagi holatini baholash

Asosiy yo'nalish	Amaldagi holat tavsifi
Audit tanlash mezonlari	Tanlash jarayonida an'anaviy usullar ustun. Ayrim risk ko'rsatkichlari mavjud bo'lsa-da, ular to'liq yangilanmaydi va barcha sektorlarni qamrab olmaydi.
Audit o'tkazish jarayoni	Tekshiruvlar ko'pincha joyiga chiqib amalga oshiriladi; hujjatlar ko'proq qog'oz shaklida taqdim etiladi; dalillash mexanizmlari to'liq raqamlashtirilmagan.
Post-audit monitoring	Auditdan keyin bajarilishi lozim bo'lgan tavsiyalar ijrosi ustidan tizimli kuzatuv kam; faqat ayrim hollarda qayta tekshiruvlar o'tkaziladi.

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Yuqoridagi tahlil ko'rsatadiki, amaldagi tizimda tanlash, o'tkazish va yakuniy monitoring bosqichlari o'zaro uzviy bog'lanmagan. Risk ko'rsatkichlarining yetarli darajada ishlab chiqilmagani tanlovning samaradorligini kamaytiradi, raqamli dalillash vositalarining sustligi esa jarayonni cho'zadi. Monitoring bosqichining zaifligi tavsiyalar ijrosini real baholashga imkon bermaydi. Bu esa audit tizimining profilaktik va ixtiyoriy to'lovni rag'batlantiruvchi funksiyasini cheklaydi.

2-jadval.

Soliq auditi tizimini kuchaytirish bo'yicha strategik imkoniyatlar

Strategik yo'nalish	Tavsif	Kutilayotgan ta'sir
Riskga asoslangan tanlov tizimini takomillashtirish	Risk indikatorlarini sektorlar, tranzaksiyalar va soliq to'lovchi xulq-atvori bo'yicha kengaytirish; ma'lumot manbalarini diversifikatsiya qilish.	Resurslarni yuqori riskli segmentlarga yo'naltirish; tekshiruvlar sonini emas, balki sifatini oshirish; noto'g'ri tanlovlar sonini kamaytirish.
Audit jarayonini raqamlashtirish	Elektron hujjat aylanishi, masofaviy tekshiruvlar, dalillarni elektron bazaga kiritish va real vaqt tahlili.	Jarayon tezligi ortadi; auditorlar va soliq to'lovchilar o'rtasidagi ortiqcha bevosita muloqot kamayadi; shaffoflik oshadi.
Post-audit monitoringni kuchaytirish	Tavsiyalar ijrosi ustidan onlayn kuzatuv, avtomatik ogohlantirish tizimlari va takroriy buzilishlarni erta aniqlash.	Ixtiyoriy to'lov darajasi oshadi; tavsiyalar ijrosining real va o'lchab bo'ladigan natijalari ta'minlanadi; takroriy buzilishlar kamayadi.

Manba: muallif tomonidan tayyorlandi

Strategik yo'nalishlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tizim samaradorligini oshirish uchun uchta asosiy chora uzviy amalga oshirilishi zarur: (i) tanlov bosqichida risk indikatorlarini kengaytirish va ularni muntazam yangilash, (ii) audit jarayonini to'liq raqamlashtirish va dalillarni markazlashgan elektron bazada yuritish, (iii) monitoring bosqichini avtomatlashtirilgan tahlil vositalari bilan mustahkamlash. Bu choralar birgalikda auditni nafaqat tekshiruv vositasi, balki soliq to'lovchi xulqini ijobiy o'zgartiruvchi va profilaktika qiluvchi mexanizmga aylantiradi.

TAKLIFLAR

O'zbekistonda soliq auditi tizimini kuchaytirish uchun strategik choralar kompleks, tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Birinchi navbatda, xavfga asoslangan tanlov mexanizmini takomillashtirish zarur bo'lib, bunda sektorlar, tranzaksiya zanjiri va soliq to'lovchilar xulq-atvori bo'yicha chuqur indikatorlar ishlab chiqilishi, ma'lumotlar manbalari kengaytirilishi va ularning sifatini muntazam baholash mexanizmi joriy etilishi kerak. Shu bilan birga, audit jarayonini to'liq raqamlashtirish elektron hujjat aylanishi, masofaviy tekshiruvlar, dalillarni markazlashtirilgan elektron bazaga kiritish, real vaqt rejimida tahlil qilish va sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash orqali amalga oshirilishi lozim. Bu nafaqat tekshiruv jarayonini tezlashtiradi, balki shaffoflikni kuchaytiradi va auditor-soliq to'lovchi munosabatlarida ortiqcha bevosita aloqalarni kamaytiradi.

Bundan tashqari, post-audit monitoring tizimi kuchaytirilishi kerak. Auditdan keyingi tavsiyalar ijrosini avtomatlashtirilgan tahlil vositalari yordamida kuzatish, takroriy buzilishlarni erta aniqlash va oldini olishga qaratilgan ogohlantirish mexanizmlarini joriy etish, ixtiyoriy to'lov madaniyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda nafaqat texnologik vositalar, balki auditorlarning malakasi, tahliliy salohiyati va etik me'yorlarga rioya qilish madaniyati ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, muntazam malaka oshirish, xalqaro standartlar bo'yicha sertifikatlash va sektor bo'yicha ixtisoslashuvni rivojlantirish zarur. Yana bir muhim yo'nalish boshqa davlat organlari, moliyaviy institutlar va xalqaro tashkilotlar bilan axborot almashishning huquqiy va texnik infratuzilmasini mustahkamlashdir. Bu auditni ko'p manbali ma'lumotlar asosida samarali boshqarish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda soliq auditi tizimini kuchaytirish fiskal barqarorlik, iqtisodiy shaffoflik va ixtiyoriy to'lov darajasini oshirishda muhim omildir. Amaldagi tizimda tanlov, o'tkazish va monitoring bosqichlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yetarli darajada shakllanmagan bo'lib, bu auditning profilaktik va strategik boshqaruvdagi rolini cheklaydi. Xavfga asoslangan tanlov indikatorlarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, jarayonlarning to'liq raqamlashtirilmaganligi va post-audit monitoringning sustligi tizim samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida aniqlangan.

Taklif etilgan strategik chora-tadbirlar risk indikatorlarini kengaytirish va yangilash, audit jarayonini to'liq raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini joriy etish, auditorlarning malakasini oshirish hamda institutsional va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish birgalikda amalga oshirilganda audit tizimi nafaqat tekshiruv vositasi, balki soliq to'lovchilar xulqini ijobiy o'zgartiruvchi, qonuniy to'lov madaniyatini

mustahkamlovchi va fiskal barqarorlikni ta'minlovchi strategik boshqaruv elementi sifatida shakllanishiga olib keladi. Natijada, soliq ma'murchiligi zamonaviy raqamli iqtisodiyot talablariga moslashadi, davlat byudjeti daromadlari barqaror va prognoz qilinadigan bo'ladi hamda O'zbekiston xalqaro soliq boshqaruvi standartlariga yaqinlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti. *Soliq auditi va xavfga asoslangan muvofiqlik strategiyalari*. – Parij: OECD Publishing, 2019. – 68 b.
2. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi. *Soliq to'lovchilar muvofiqligini boshqarish: Soliq to'lovchilar muvofiqlik dasturini ishlab chiqish bo'yicha qo'llanma*. – Vashington: Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, Fiskal ishlar departamenti, 2018. – 45 b.
3. Prichard, V., Vaseem, M., Mendez, J. *Rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq muvofiqligini oshirish: Afrika tajribasidan xavfga asoslangan audit dalillari*. – World Development, 2019, jild 120. – B. 133–152.
4. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti. *Soliq ma'murchiligi 3.0: Soliq ma'murchiligining raqamli transformatsiyasi*. – Parij: OECD Publishing, 2020. – 75b.
5. Jahon banki. *Hukumat samaradorligi va shaffofligini oshirish: Korrupsiyaga qarshi kurash*. – Vashington: Jahon banki, 2020. – B. 249–270.
6. McKinley, T., McLellan, R. *Ma'lumotlarga asoslangan soliq ma'murchiligi: Muvofiqlik va daromadlarni safarbar etishda katta ma'lumotlardan foydalanish*. – Journal of Tax Administration, 2020, 6(1). – B. 54–79.
7. Soliq ma'murchiligi diagnostika vositasi (TADAT). *TADAT amaliy qo'llanmasi: Ishlashni baholash doirasi*. – Vashington: Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, 2019. – 120 b.
8. Bird, R. M., Zolt, E. M. *Rivojlanayotgan mamlakatlarda soliq siyosati*. – Environment and Planning C: Government and Policy, 2008, 26-jild. – B. 73–98.
9. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi. *Daromad ma'murchiligi: Ishlashni o'lchash doirasi*. – Vashington: Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, 2019. – 60 b.
10. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti. *Hamkorlikka asoslangan muvofiqlik: Me'yoriy asos*. – Parij: OECD Publishing, 2013. – 65 b.

Copyright: © 2025 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

